

УДК 323.2:327.56

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.3>

В. В. Мельников
аспірант кафедри конституційного, міжнародного права
та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0009-0001-1919-7478

ВИКЛИКИ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

У статті здійснено комплексний аналіз широкого спектра викликів та перспектив розвитку громадянського суспільства в Україні, що є актуальним у контексті постійних змін та необхідності адаптації до сучасних реалій. Здійснений акцент на важливості демократизації, зміцнення правових основ та соціальної справедливості як ключових індикаторів розвитку громадянського суспільства, вказуючи на специфічні труднощі, з якими воно зіштовхується в Україні, включаючи військову агресію, територіальну фрагментацію та необхідність проведення глибоких реформ. Значну увагу приділено аналізу актуальних досліджень та публікацій, що висвітлюють стан та динаміку розвитку громадянського суспільства в Україні, а також важливості стратегічних документів та законодавчих ініціатив для його підтримки. В статті використані приклади реалізації «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки», «Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» та інших, підкреслюючи їх роль у формуванні умов для розвитку громадянського суспільства та захисту прав людини. Особливу увагу приділено впливу євроінтеграційних процесів на розвиток громадянського суспільства в Україні, зокрема через впровадження принципів багаторівневого управління та активізацію громадської участі у прийнятті рішень. Наголошується на необхідності подальшої консолідації зусиль, системних реформ, зміцнення інституцій демократії та прав людини для ефективного відновлення та розвитку громадянського суспільства. Стаття розкриває широкий спектр аспектів становлення громадянського суспільства, включаючи правові, політичні та соціально-економічні виміри, з акцентом на людські права, євроінтеграцію та міжнародну підтримку. Висвітлення цих тем є важливим для розуміння ключових викликів та можливостей, які стоять перед громадянським суспільством в Україні, та відіграє ключову роль у процесах демократизації, євроінтеграції та відновленні територіальної цілісності держави.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократизація, соціальна справедливість, військова агресія, реформи, Євроінтеграція, судова реформа.

Melnykov V. V. CHALLENGES IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE DURING MILITARY AGGRESSION

The article provides a comprehensive analysis of a wide range of challenges and prospects for the development of civil society in Ukraine, which is relevant in the context of constant changes and the need to adapt to modern realities. The author emphasises the importance of democratisation, strengthening of the legal framework and social justice as key indicators of civil society development, pointing out the specific difficulties it faces in Ukraine, including military aggression, territorial fragmentation and the need for deep reforms. Considerable attention is paid to the analysis of current research and publications covering the state and dynamics of civil society development in Ukraine, as well as the importance of strategic documents and legislative initiatives to support it. The article uses examples of the implementation of the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021-2026, the National Strategy for Creating a Barrier-Free Space in Ukraine for the Period up to 2030, and others, emphasising their role in shaping the conditions for the development of civil society and protection of human rights. Particular attention is paid to the impact of European integration processes on the development of civil society in Ukraine, in particular through the introduction of the principles of multi-level governance and increased public participation in decision-making. The author emphasises the need for further consolidation of efforts, systemic reforms, and strengthening of democratic and human rights institutions for the effective restoration and development of civil society. The article covers a wide range of aspects of civil society development, including legal, political and socio-economic dimensions, with a focus on human rights, European integration and international support. Coverage of these topics is important for understanding the key challenges and opportunities facing civil society in Ukraine, and plays a key role in the processes of democratisation, European integration and restoration of the country's territorial integrity.

Key words: civil society, democratisation, social justice, military aggression, reforms, European integration, judicial reform.

Постановка проблеми. Розвиток громадянського суспільства є важливим показником демократизації держави, сприяє зміцненню правових основ та забезпеченню соціальної справедливості. Особливість сучасного контексту цієї проблематики полягає в зіткненні з низкою викликів: воєнні дії на території держави,

територіальна фрагментація, широкомасштабні реформи у важливих галузях, стратегічний вектор євроінтеграції та значний вплив міжнародного співтовариства на внутрішньополітичні процеси. Незважаючи на ці умови, питання подальшого розвитку громадянського суспільства залишаються в центрі наукового та прак-

тичного інтересу, вимагаючи нового підходу до інтерпретації та вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В аналізі розвитку громадянського суспільства в Україні заслуговують на увагу праці дослідників, таких як О.Л. Богінич [1], В.С. Крисаченко [2], А.Ф. Карась [3], А.М. Колодій та А.Ю. Олійник [4], П.Г. Рабінович [5], Н.О. Клещенко [6], Н. Бровко та С. Поляруш-Сафроненко [12], В.В. Пилип [14], які вносять вагомий вклад у розуміння функціонування і розвитку громадянського суспільства в контексті прав людини та взаємодії з державою. Стратегічні документи та законодавчі ініціативи, такі як «Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки» [8], «Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» [9], «Національна стратегія у сфері прав людини» [10], «Закон України про основні засади молодіжної політики» [11], становлять законодавчу основу для реалізації політики розвитку громадянського суспільства, захисту прав людини, забезпечення участі молоді в суспільному житті та створення умов для реалізації їх потенціалу. Дослідження «Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року» [7] та соціологічне опитування Центру Разумкова [13] вказують на динаміку розвитку та сприйняття громадянського суспільства в Україні, довіру до соціальних інститутів та ставлення громадян до ініціатив органів влади. Отже, на основі аналізу наукових досліджень, публікацій та стратегічних документів можна зробити висновок про активне формування та розвиток громадянського суспільства в Україні, яке відіграє ключову роль у демократичному розвитку країни, забезпеченні прав та свобод громадян, а також в інтеграції України в європейський простір.

Метою статті є аналіз проблем становлення громадянського суспільства в Україні, зокрема, вивчення правових, політичних, соціально-економічних аспектів його розвитку та ідентифікація ключових викликів, які стоять перед громадянським суспільством в сучасних умовах.

Вклад основного тексту. Однією з ключових проблем, що стоїть перед становленням громадянського суспільства в Україні, є військова агресія з боку Росії, розпочата у лютому 2022 року. Ця неспровокована війна не тільки поставила під загрозу територіальну цілісність та суверенітет України, але й мобілізувала весь громадянський сектор країни. Відповіддю на ці виклики стало масштабне переорієнтування діяльності громадських організацій на підтримку Збройних Сил України, постраждалих від війни цивільних осіб та зусилля з фіксації військових злочинів, вчинених окупантами. Велика кількість організацій

та ініціатив в Україні трансформувалися в волонтерські центри, зосередивши свої зусилля на зборі коштів для закупівлі необхідного обладнання, наданні гуманітарної допомоги, та організації підтримки як на фронті, так і в тилу. Крім того, значна частина представників громадянського суспільства приєдналася до лав Збройних Сил, демонструючи високий рівень патріотизму та готовності захищати свою країну. Ця активна участь громадянського суспільства в оборонних та підтримувальних ініціативах підкреслює його зростаючу роль як важливого суб'єкта суспільного розвитку та зміцнення держави в умовах кризи. Водночас, вона висвітлює потребу в подальшій консолідації зусиль для відновлення та розвитку громадянського суспільства в післявоєнний період, зокрема через впровадження системних реформ, зміцнення інституцій демократії та прав людини.

Акцент на людині та її правах є фундаментальним у розумінні та розвитку громадянського суспільства в Україні. Становлення громадянського суспільства перетинається із забезпеченням і реалізацією прав і свобод кожної особи. Дефініція громадянського суспільства, запропонована Богіничем О.Л., акцентує на самоорганізації громадян та їх об'єднаннях, які здійснюють свою діяльність незалежно від держави, але при цьому сприяють формуванню загальносуспільного блага через взаємодію з нею [1, с.104]. Крисаченко В.С. наголошує на тому, що рух України до незалежності був сприйнятий як органічна потреба суспільства, в якому значну роль відіграли як офіційно зареєстровані, так і неформальні громадські організації [2, с.164]. Опираючись на думки вчених, таких як Карась А.Ф. [3, с.134], Колодій А.М. та Олійник А.Ю. [4, с.136], можна стверджувати, що громадянське суспільство в Україні є майданчиком для взаємодії між громадянами та державою, що сприяє вільному розвитку особистості та її участі у суспільному управлінні. Рабінович П.М. розглядає громадянське суспільство як простір, де панують рівність та свобода, підкреслюючи, що цінність ідентичності кожної людини не обмежується юридичним статусом [5, с.26].

Зважаючи на специфіку України, громадянське суспільство має унікальну структуру та функції, які відображають культурні, історичні та політичні особливості країни. Основною метою є створення середовища, де громадяни не тільки мають право, але й відчувають відповідальність за участь у суспільному житті, включаючи співпрацю з органами влади та іншими інститутами для захисту своїх інтересів та досягнення спільних цілей.

Євроінтеграція України постає як каталізатор глибинних трансформацій, які охоплюють не лише правову сферу, а й культурні, соціальні

аспекти суспільного життя. Ці процеси спрямовані на відповідність європейським стандартам демократії, прав людини та рівних можливостей, вимагаючи від держави та її громадян значного переосмислення звичних підходів до управління та міжособистісних взаємин [6, с.80].

Важливим етапом на шляху до інтеграції з Європейським Союзом є впровадження багаторівневого управління, що передбачає активне залучення громадян та громадських інституцій до процесів прийняття рішень на різних рівнях. Зважаючи на ратифікацію Україною Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, аналіз діяльності громадянського простору в європейських країнах стає ключовим для розуміння шляхів розвитку українського громадянського суспільства. Європейська комісія визначає учасників громадянського суспільства як соціальних партнерів, профспілки, федерації роботодавців, організації споживачів та інші громадські організації. Важливо, що основні дослідження громадянського суспільства в Україні виконані в рамках міжнародних проєктів за підтримки ЄК, USAID, ПРООН, ОБСЄ та інших. Зокрема, Україна включена до щорічного звіту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Індекс сталості організацій громадянського суспільства» (CSOSI), що аналізує ситуацію в Центральній, Східній Європі та Євразії та нині охоплює 74 країни світу [7, с.52]. Цей індекс є інструментом оцінки міцності та життєздатності сектору громадянського суспільства, включаючи семеро вимірів, які вважаються критичними для сталості. Україна, аналізуючи показники сталості за 2010–2021 роки, показала покращення з 3,5 у 2010 році до 3,2 у 2021, демонструючи позитивну динаміку розвитку після подій 2014 року. Такі дані свідчать про перехід України до стадії розбудови громадянського суспільства, хоча і залишають питання про адекватність таких кількісних оцінок для повного розуміння стану та потреб громадянського руху в країні.

Застосування принципу багаторівневого управління відкриває нові горизонти для розвитку громадянського суспільства в Україні, забезпечуючи громадянам більшу участь у політичному процесі. Реалізація цих ідей в українському контексті вимагає значних зусиль як з боку влади, так і громадянського суспільства. Необхідно перебудувати існуючі структури влади, адаптувати національне законодавство до стандартів Європейського Союзу, а також розвивати культуру діалогу та взаємоповаги між різними учасниками суспільного процесу. Україна стоїть на порозі важливих перетворень, що мають не тільки закріпити її орієнтацію на європейські цінності, але й закласти міцний фундамент для всебічного розвитку громадянського суспільства. Наша держава активно працює над адаптацією своєї нормативно-правової

бази до вимог європейського законодавчого простору, покладаючи основу для всебічного розвитку громадянського суспільства.

Стратегічним кроком у цьому напрямку стала розробка та прийняття «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» [8]. Стратегія наголошує на активному функціонуванні громадянського суспільства через самоорганізацію, представництво, а також реалізацію та захист прав та інтересів громадян. Важливим аспектом є створення належних умов для функціонування організацій громадянського суспільства, забезпечення їх інституційної спроможності, фінансової стабільності та ефективної співпраці з органами влади на всіх рівнях. Участь представників громадянського суспільства у розробці стратегій та прийнятті рішень сприяє прозорості управління, підвищує рівень довіри між громадянами та владою, а також забезпечує більш ефективне впровадження реформ. Важливо забезпечити не лише належне законодавче підґрунтя, а й створити умови для його ефективної імплементації, зокрема через підвищення правової обізнаності громадян, зміцнення інституційної спроможності громадських організацій та забезпечення відкритості та прозорості діяльності державних інституцій.

В контексті євроінтеграційних процесів та розвитку громадянського суспільства в Україні, прийняття «Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору на період до 2030 року» відіграє вирішальну роль [9]. Згідно зі стратегією, держава бере на себе зобов'язання створювати умови для рівного доступу до освіти, праці, культурного та суспільного життя для всіх громадян, у тому числі осіб з особливими потребами. Особлива увага у стратегії приділяється розширенню можливостей для молоді та забезпеченню умов для активного залучення молодіжних громадських організацій до соціального діалогу та участі у процесах прийняття рішень. Впровадження положень стратегії стане значним кроком до створення інклюзивного суспільства, в якому кожен має можливість реалізувати свій потенціал та внести вклад у спільне добробут. Реалізація безбар'єрного простору в Україні вимагає системних зусиль та співпраці між урядом, громадянським суспільством, приватним сектором та міжнародними організаціями. Важливо забезпечити належне фінансування, моніторинг та оцінку впровадження стратегії, щоб кожен крок наближав Україну до мети – створення справедливого, інклюзивного та динамічного суспільства.

Фундаментальною віхою в процесі становлення громадянського суспільства в Україні є прийняття та реалізація Національної стратегії у сфері прав людини [10]. Даний документ, затверджений Указом Президента України, підкреслює непо-

рушність і першорядність прав і свобод людини у всіх сферах державного управління та місцевого самоврядування. Реалізація цієї стратегії передбачає не лише гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері прав людини, але й активізацію освітніх програм з підвищення правової обізнаності громадян. Важливим аспектом є залучення до цього процесу широкого кола учасників: державних органів, місцевого самоврядування, недержавних організацій, освітніх інституцій, а також міжнародних організацій, зокрема Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі та Європейського Союзу. Особлива увага у стратегії приділяється інтеграції принципів прав людини в освітні програми, що передбачає не лише включення відповідних курсів до навчальних планів університетів та коледжів, а й розвиток професійної підготовки фахівців різних галузей на основі цінностей демократії та поваги до прав людини.

Одним із ключових аспектів євроінтеграційного процесу України, що сприяє становленню громадянського суспільства, є прийняття та впровадження «Закону України про основні засади молодіжної політики» [11]. Важливість цього закону полягає у створенні інституційних та нормативно-правових механізмів, що гарантують молоді рівні можливості для втілення її потенціалу в усіх сферах суспільного життя. Залучення молоді до участі у державотворчих процесах є не лише вимогою часу, але й стратегічним ресурсом розвитку країни. Молодіжні ради, які функціонують у багатьох європейських країнах, слугують прикладом ефективного механізму залучення молоді до управління та реформування, що Україна прагне інтегрувати у власну систему молодіжної політики. Активізація участі молоді у суспільному житті має стати одним із пріоритетів на шляху до побудови відкритого, динамічного та інклюзивного громадянського суспільства.

Процес розбудови громадянського суспільства в Україні активно підтримується міжнародними партнерами та донорськими організаціями. Ця підтримка має критичне значення для зміцнення правового поля та захисту прав людини, що є фундаментом для сталого розвитку громадянського суспільства. Держави-донори, такі як США, Велика Британія, Нідерланди, Німеччина, Канада, Швейцарія та Швеція, вносять значний вклад у реформування державної політики, зокрема через фінансування програм з розвитку громадянського суспільства та захисту прав людини [12, с.9].

Війна, розпочата Російською Федерацією проти України, стала суттєвим випробуванням для громадянського суспільства, змушуючи організації переглянути пріоритети своєї діяльності та адаптуватися до викликів воєнного часу. Реорганізація діяльності організацій громадянського

суспільства в умовах воєнного стану включала зміну орієнтирів роботи, подолання обмежень, пов'язаних з пересуванням, та зосередження на нагальних потребах населення та Збройних Сил. Організації громадянського суспільства в Україні активно включилися у вирішення нагальних проблем, пов'язаних з війною. Вони не лише забезпечували безпосередню допомогу Збройним Силам та постраждалим від війни, але й брали участь у зборі доказів воєнних злочинів, співпрацюючи з міжнародними інституціями.

Соціологічні опитування свідчать про високий рівень довіри населення до Збройних Сил України, волонтерських та громадських організацій, що підтверджує роль цих суб'єктів у підтримці державності та суспільної згуртованості в критичний період [13]. Водночас, низький рівень довіри до судової системи, політичних партій та державного апарату вказує на необхідність глибоких реформ в цих сферах, особливо у післявоєнний період. Відносини між державними структурами та інститутами громадянського суспільства є ключовим фактором, що визначає ступінь демократизації суспільства та ефективність впровадження реформ. Принцип «автономності» громадянського суспільства, водночас, передбачає не лише невтручання держави в його внутрішні процеси, але й активну підтримку та сприяння громадським ініціативам. Питання ефективної взаємодії та реалізації громадянських ініціатив залишається відкритим, вимагаючи від держави забезпечення умов для розвитку вільного та активного громадянського суспільства.

Одним із найважливіших аспектів становлення громадянського суспільства є забезпечення ефективного та справедливого судочинства, що вимагає комплексної судової реформи. Недоліки судової системи, недовіра населення до судової влади, а також корупція є значними бар'єрами на шляху до демократизації та побудови правової держави. Подолання цих викликів, очищення судових органів від корупційних проявів та впровадження принципів доброчесності стануть важливим кроком до зміцнення довіри громадян до судової системи та, відповідно, до всієї системи державного управління. Розвиток громадянського суспільства в Україні, особливо в умовах євроінтеграційних процесів, вимагає активної участі всіх сторін - держави, громадських організацій, міжнародних партнерів та громадян. Реалізація Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства, судової реформи, а також забезпечення умов для активної участі громадян у громадському житті країни є фундаментом для побудови міцного та сталого громадянського суспільства, здатного ефективно впливати на процеси державного управління та реалізацію демократичних засад [14, с.27].

Висновки. Громадянське суспільство в Україні відіграє ключову роль у процесах демократизації, євроінтеграції та відновленні територіальної цілісності держави. Його розвиток сприяє підвищенню участі громадян у громадському та політичному житті, вираженні та захисті суспільних інтересів, а також стимулюванню державних ініціатив. Необхідно визнати важливість законодавчої підтримки та сприяння розвитку інституцій громадянського суспільства, що включає регулювання процедур участі громадськості у прийнятті рішень та забезпечення їхньої діяльності на відповідному законодавчому рівні. Водночас, перед Україною стоїть завдання удосконалення судової системи, що є критичним для реалізації та захисту прав і свобод людини, забезпечення справедливості та підвищення довіри до судової влади. Стратегічні напрями розвитку громадянського суспільства мають включати розробку чітких механізмів для реалізації політики розвитку, залучення відповідальних осіб та організацію ефективної взаємодії між державою та громадськістю. Для подальшого прогресу необхідно зосередитись на створенні сприятливих умов для діяльності благодійних та волонтерських організацій, а також на розробці координуючих механізмів для їх підтримки та контролю. Залучення місцевих державних адміністрацій до розвитку системи громадянської освіти та створення умов для розвитку громадянських компетентностей стане фундаментом для підвищення громадянської активності та ефективної участі громадян в управлінських процесах. Впровадження демократичних принципів у внутрішньопартійні процеси та закріплення відповідних норм на рівні конституції та іншого законодавства є ключовим для підвищення рівня політичної культури та зміцнення демократії. Політичні партії, як інституції, що формують політичний ландшафт країни, повинні діяти на основі принципів відкритості, взаємоповаги та демократії, щоб забезпечити втілення волі громадян та відповідати їхнім очікуванням. Розвиток громадянського суспільства в Україні потребує комплексного підходу, який включає покращення правової бази, реформування судової системи, активізацію громадянської освіти та взаємодії між державою та громадянськими інститутами.

Література

1. Богінич О. Л. Громадянське суспільство, держава, особа: правові засади взаємодії в умовах демократичного розвитку. *Альманах права*. 2019. № 10. С. 102-107.

2. Крисаченко В. С. Консолідаційний потенціал громадянського суспільства в Україні: синергія самоорганізації. *Політологічний вісник: збірник наукових праць / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка*. Київ : ТОВ «Вадек», 2021. Вип. 87. С. 162-179.

3. Карась А. Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монографія. Київ - Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 520 с.

4. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 336 с.

5. Рабінович П. Громадянське суспільство і права держава (загальнотеоретичні міркування). *Українське право*. 1996. № 3. С. 22-34.

6. Клещенко Н.О. Громадянське суспільство в Україні: сутнісні вимірюю. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи: [Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р.]* С. 79-82

7. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року : аналіт. доп. Київ: NISD, 2021. 112 р.

8. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 23.03.2024).

9. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-r#Text> (дата звернення: 23.03.2024).

10. Про Національну стратегію у сфері прав людини. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 23.03.2024).

11. Про основні засади молодіжної політики. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> (дата звернення: 23.03.2024).

12. Бровко Н., Поляруш-Сафроненко С. Становлення громадянського суспільства в Україні в умовах євроінтеграційних процесів: конституційно-правовий аналіз. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 7-13.

13. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023р.). *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamku/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamysytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r> (дата звернення: 23.03.2024).

14. Пилип В. В. Поняття інституцій громадянського суспільства: історичний та сучасний виміри. *Вісник ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 3 (103). С. 23-35.